SSOAR

Open Access Repository
www.ssoar.info

Femeile, Marele Război şi metamorfozarea civilizaţiei franceze (1914-1918)

Chioveanu, Mirela

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:
Chioveanu, M. (2011). Femeile, Marele Război şi metamorfozarea civilizaţiei franceze (1914-1918). *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, *11*(3), 423-445. https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-448679

Nutzungsbedingungen:
Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de

Terms of use:
This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Comercial-NoDerivatives). For more Information see:
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0

gesis
Leibniz-Institut
für Sozialwissenschaften

Mitglied der
Leibniz-Gemeinschaft

Femeile, Marele Război și metamorfozarea civilizației franceze (1914-1918)

MIRELA CHIOVEANU

Până astăzi, Marele Război a rămas un teritoriu al dezbaterilor aprinse. Istoricii încă discută cauzele, caracterul, moștenirea acestuia. Din multe puncte de vedere, războiul de la 1914-1918 este unul fără precedent: niciodată nu au fost implicate atât de multe națiuni, nici un război anterior nu a absorbit atât de multe resurse și combatanți, nici un alt măcel până atunci nu a atins aceeași magnitudine și nici nu a fost mai lipsit de logică. A fost, totodată, primul care a afectat și implicat aproape întreaga populație civilă din țările beligerante. Femeile au participat la acest război total în multe feluri, mult mai multe decât sugerează de regulă cărțile de istorie, iar viețile lor au fost profund alterate în timpul conflagrației cât și ca urmare a acesteia. Istoricii nu au vrut însă să le găsească și lor, multă vreme, un loc în această saga, cu excepția câtorva referințe anecdotice. Atenția majoră s-a focalizat asupra cauzelor, obiectivelor, costurilor, strategiei și tacticii militare etc. Abordările economice și politice au predominat, de asemenea, în toate marile lucrări, de la cele din *Carnegie series*[1] la faimoasa *L'Or et le Sang* a lui Georges-Henri Soutou[2]. Doar recent, istoria socială a luat notă de prezența și contribuția femeilor la efortul general de război[3]. La fel a procedat istoria femeilor, care, profund influențată de mișcările feministe din anii 1960 și 1970 a fost mai curând interesată de relația dintre război și procesul de emancipare a femeii, oferind în final o perspectivă mai mult decât entuziastă[4].

Subminând întreaga ordine existentă, conflictul din 1914-1918 a indicat faptul că purtarea în sine a războiului nu mai poate fi o activitate exclusiv masculină. Muncind în fabricile de muniție, servind ca șoferi de autobuz, surori medicale și cadre militare auxiliare, femeile și-au asumat responsabilități, bucurându-se în același timp de un nou tip de mobilitate socială și încredere de sine. În Marea Britanie contribuția

---

[1] În anii 1920 *Carnegie Foundation for International Peace* și *Yale University Press* au început publicarea unei serii extinse de studii privind istoria economică și socială a Marelui Război.

[2] Georges-Henri SOUTOU, *L'Or et le sang: les buts de guerre économiques de la Première Guerre mondiale*, Fayard, Paris, 1989.

[3] Pentru Franța, v. Jean-Jacques BECKER, *1914: comment les Français sont entrés dans la guerre*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1977; IDEM, *Les Français dans la Grande Guerre*, Robert Laffont, Paris, 1980; Antoine PROST, *Les Anciens Combattants et la société française*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1977. Pentru Germania și Marea Britanie, v. Gerald D. FELDMAN, *Army, Industry and Labor in Germany, 1914-1918*, Berg Publishers, Oxford, 1992; Jürgen KOCKA, *Facing Total War: Germany Society, 1914-1918*, Berg Publishers Ltd., UK, 1984; Arthur MARWICK, *The Deluge: British Society and the First World War*, The Bodley Head, London, 1965; Jay WINTER, *The Great War and the British People*, Pandora Press, London, 1986; Richard WALL, Jay WINTER (eds.), *The Upheaval of War: Family, Work, and Welfare in Europe, 1914-1918*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

[4] David MITCHELL, *Women on the Warpath: The Story of the Women of the First World War*, Jonathan Cape, London, 1966; Arthur Marwick, *Women at War, 1914-1918*, Fontana Paperbacks, London, 1977.

lor la efortul de război s-a bucurat de recunoaștere oficială din partea *Women's War Work Subcommittee of the Imperial War Museum*. În Franța și Germania însă, femeile au trebuit să se mulțumească cu onoruri neoficiale oferite de organizații precum *L'Effort Féminin*. În anii 1970, atunci când istoricii britanici au intervievat participante la acest efort de război, aproape toate au exprimat un sentiment al eliberării și o mândrie retrospectivă. „Ieșirea din cușcă" a fost un sentiment adesea reliefat în interviurile făcute de cei de la *Imperial War Museum* și de la *Museum of Southampton*[1].

Când războiul a izbucnit în Europa, în vara lui 1914, deși inițial șocați de eveniment, mulți civili au dat curând dovadă de entuziasm – prevalent de regulă în mediile urbane și printre bărbați[2]. Europenii erau, mulți dintre ei, pregătiți mental pentru război[3]. În școlile franceze, memoria păcii umilitoare și a provinciilor pierdute la sfârșitul războiului din 1870-1871 fusese permanent întreținută. Germania, mândră de succesul său economic și superioritatea industrială, intra în război cu dorința de a cuceri teritoriile din Est de la „barbara" Rusie și pentru a înfrânge în Vest „efeminata" Franță[4]. Peste tot, în toate țările beligerante, plecarea trupelor pe front a fost acompaniată de mari demonstrații patriotice de masă. Războiul era definit în toate țările europene ca o mare aventură națională și o experiență revoluționară și modernizatoare.

La scurt timp după începerea ostilităților a devenit însă clar pentru guverne, dar și pentru civili, că războiul urma să dureze mai mult decât fusese planificat inițial, iar costurile umane și materiale ale acestuia erau deja imposibil de preconizat, oricum peste toate anticipările. Într-un asemenea context, oficialitățile franceze – asemeni celor mai multe organisme executive din statele beligerante – au pregătit o adevărată campanie propagandistică ce trebuia să pregătească și să legitimeze solicitările adresate civililor, inclusiv populației feminine, împreună cu sacrificiile ce se impuneau acestora. La 7 august 1914, guvernul francez făcea deja un prim apel către femei, în special către țărănci, ale căror servicii autoritățile le considerau urgente și necesare. Vizată era în primul rând înlocuirea bărbaților încorporați la munca pământului:

> „Ridicați-vă, femei și copii ai Franței, fiice și fii ai acestei națiuni. Luați locul, în câmpul muncii, al celor care sunt acum pe câmpul de luptă. Fiți gata să le arătați, cât de curând, pământul lucrat, recolta culeasă, câmpurile însămânțate! În aceste momente grele nici un efort nu trebuie cruțat. Tot ce folosește patriei este măreț. Ridicați-vă! La muncă! Mâine va fi destulă glorie pentru fiecare"[5].

---

[1] Gail BRAYBON, Penny SUMMERFIELD, *Out of the Cage: Women's Experiences in Two World War*, Pandora Press, London, 1987.

[2] Françoise THÉBAUD, „The Great War and the Triumph of Sexual Division", in IDEM (ed.), *A History of Women in The West*, vol. 5, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1994, pp. 24-25.

[3] Despre toate acestea, dar și despre costurile reale ale Primului Război Mondial, v. Robert WOHL, *The Generation of 1914*, Harvard University Press, Cambridge, 1979.

[4] Jűrgen REULECKE, „Männerbund versus the Family: Middle-class Youth Movements and the Family in the Period of the First World War", in Richard WALL, Jay WINTER (eds.), *The Upheaval of War*...cit., pp. 439-451.

[5] Françoise THÉBAUD (ed.), *A History of Women*...cit., pp. 27-28. Campania de mobilizare a femeilor Franței fusese precedată de acțiuni propagandistice similare în Marea Britania. Sloganuri precum „Doamnelor, țara voastră are nevoie de voi!" erau promovate prin postere de recrutare și discursuri publice, adesea în cercuri feministe, încă din primele săptămâni ale războiului. V. Arthur MARWICK, *The Deluge*...cit., p. 27.

Au urmat alte mesaje din partea guvernului, premergătoare măsurilor legislative, susținute de campanii de presă, însoțite de cenzură, către civilii francezi, către femeile națiunii, către „frontul de acasă" pentru a acoperi nevoile industriei de război, pentru a asigura asistența din spitale dar și pentru a menține moralul așa-numiților *les poilus*, încrederea în victoria finală, convingerea că la sfârșitul războiului lucrurile vor intra în normal și națiunea va fi mai puternică ca oricând. Acestea s-au dovedit cu atât mai necesare cu cât transformările provocate de război au fost profunde și, cel mai adesea, traumatice. Ele au afectat, treptat, viața economică, politică și societatea franceză, în întreaga primă decadă a secolului XX[1]. Dacă în 1914, francezii priveau lumea ca fiind relativ stabilă sau măcar capabilă de schimbări lente și predictibile, în ultimii ani ai războiului bărbați și femei deopotrivă și-au exprimat șocul referitor la ceea ce părea să fie o zguduitoare și profundă metamorfoză. Așa se explică faptul că, în 1917[2], senatorul și proeminentul avocat Charles Chenu se întreba:

> „În ruinele unei lumi răsturnate o lume nouă este gata să crească. Cine-i vor fi arhitecții și artizanii? [...] Ce putere va fi capabilă să direcționeze eforturile acestora astfel încât să asigure armonia și să prevină conflictul? Eu unul, nu știu. Cum aș putea să știu?"[3].

Dar care era situația din Franța în tot acest timp, cum erau percepute, de către proprii actori, cele două fronturi către care își îndreptaseră toată atenția autoritățile franceze? Literatura perioadei surprinde cu fidelitate apariția, după momentele de entuziasm general de la începutul conflictului, a unei dihotomii între cele două, mai ales datorată unei lipse reale de comunicare – și aici cenzura are partea sa de responsabilitate – dar și a imaginii deformate despre ce se întâmpla cu adevărat în fiecare dintre „lumi". Toate aceste scrieri de război indică, cu prisosință, un lucru: în timp ce printre civili se contura imaginea unei prime linii a luptelor și sacrificiilor pentru binele națiunii, în realitate adevărat malaxor de vieți și destine, frontul de acasă devenise, mai ales pentru soldații din tranșee, în același timp, obiectul fascinației dar și al urii, de care se legau deopotrivă speranțe și temeri. În izolarea prelungită generată de războiul tranșeelor, aceștia au ajuns curând să dezvolte o logică aproape paranoică, bazată pe ideea de opoziție, care-i va viza într-o primă fază pe inamicii din fața tranșeelor, apoi și pe cei de pe frontul de acasă. Acesta din urmă îi cuprindea pe

---

[1] V. Eugen WEBER, *France „Fin-de-siècle"*, Harvard University Press, Cambridge, 1986, p. 2.

[2] Era momentul în care Marele Război se afla în al treilea an. Mareșalul Henri Pétain, comandantul forțelor franceze, avea 61 de ani; Léon Blum, socialistul francez care și-a petrecut al Doilea Război Mondial în închisoare, avea 45; Pierre Laval, un binecunoscut colaborator nazist în guvernul lui Pétain de la Vichy din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, avea 34 de ani. Frații Lumière, care au inventat tehnologia filmului, erau în al 50-lea lor an de viață; Debussy, compozitorul avea 55 de ani; Marie Curie, omul de știință, era la 50 de ani; Matisse, pictorul, 48. Următoarea generație de politicieni, intelectuali și artiști erau la vârsta marcată de aspirații, dar fără a le concretiza încă. Jean Renoir, regizorul de film, avea 32 de ani; André Breton, scriitorul, 21. Adulții celui de-al Doilea Război Mondial erau copii; Jean-Paul Sartre avea 12 ani; Claude Lévi-Strauss și Simone de Beauvoir aveau 9 ani. V. Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes. Reconstructing Gender Postwar France, 1917-1927*, The University of Chicago Press, Chicago, 1994, p. viii.

[3] Charles Chenu, citat în Suzanne GRINBERG, „Le Role de la femme française apres la guerre", *Renaissance politique*, 17 Mars 1917. *Apud*. Edward BERENSON, *The Trial of Madame Caillaux*, University of California Press, Berkeley, 1992.

politicieni, pe cei din generația vârstnică, pe profitorii de război, dar și pe femei. Frontul a devenit, în imaginarul unora, o țară a bărbaților legați printr-o experiență unică a suferinței și gloriei la care ceilalți nu luau parte și pe care nu o puteau înțelege[1]. La acest tablou deformat, distorsionat, au contribuit și imagini precum cea a Parisului ca oraș dominat de femei începând cu finalul lui 1914[2], o imagine răsturnată a războiului și care a dat un înțeles nou acestuia[3]. Cenzura a alimentat și mai mult această paranoia prin întreruperea comunicării între cele două fronturi, prin supravegherea oricărei informații către și dinspre front, din dorința de a întreține moralul trupelor și nivelul ridicat al sentimentului datoriei printre civili[4]. Femeia era privită cu sarcasm pentru că devenise, în scurt timp, prototipul civilului ignorant și profitor, omițându-se astfel, poate cu bună știință, sacrificiile, dificultățile, eforturile și responsabilitățile pe care aceasta și le asumase în lipsa bărbaților și în locul lor[5]. La întoarcerea acasă, observând contrastul material – am spune noi, firesc – dintre viața din tranșee și cea a civililor, mulți dintre combatanți au ajuns să-și adâncească convingerea că frontul de acasă era o lume a extravaganțelor și luxului, a plăcerilor, ce se bucurase chiar de absența lor[6]. După confruntarea cu imaginea cotidiană a *No-man's-land*-ului dominat de noroi,

---

[1] Drieu la ROCHELLE, *La Suite des idées*, Au Sens Pareil, Paris, 1927, p. 28. *Apud*. Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 2.

[2] *Apud* John WILLIAMS, *The Other Battleground: The Homefronts, Britain, France and Germany*, Constable and Co., Ltd., London, 1972, p. 29.

[3] Stephane AUDOIN-ROUZEAU, *1914-1918. Les Combattants des tranchèes*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 146.

[4] V. Andre DUCASSE, Jacques MEYER, Gabriel PERREUX, *Vie et mort des Français, 1914-1918: Simple histoire de la Grande Guerre*, Hachette, Paris, 1959, p. 255. *Apud* Stéphane AUDOIN-ROUZEAU, *1914-1918*...cit., p. 143. Ducasse, Meyer și Perreux au luptat ei înșiși în război. Audoin-Rouzeau este de părere că soldații proveniți din mediul urban au simțit mai puternic diferențele dintre prima linie și frontul de acasă decât cei proveniți din mediul rural. V. și Jay WINTER, Antoine PROST, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 1-2, 18. Autorii sunt de părere că Marele Război nu mai aparține nimănui, nici măcar istoricilor. El a fost prezentat, analizat, abordat într-un număr de lucrări aproape imposibil de cuantificat. Despre lucrarea lui Ducasse, Meyer și Perreux autorii sunt de părere că a deschis noi perspective asupra istoriei Primului Război Mondial, oferind o imagine globală a dezastrului, și a prezentat o invitație pentru istoricii profesioniști să învețe puțină modestie. Referitor la distincția, chiar opoziția dintre percepția frontului de acasă și cel al luptelor, există și o serie de interviuri publicate în Solange BOURRAGUE, Renée GOURLAEN, „Les Femmes dans la guerre: Recueil de temoignages", *Visions contemporaines*, no. 4, Mars 1990. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 22.

[5] V. Gabriel PERREUX, *La Vie quotidienne des civils en France pendant la grande guerre*, Hachette, Paris, 1966, pp. 247-248. Posibila fisură de interpretare între rolul femeii în război și imaginea combatanților despre aceasta a început imediat ce a debutat conflictul armat. De exemplu, în vara lui 1914, Georges Ohnet acuza femeile că nu au înțeles încă „că suntem în război" și continua: „Deci! Doamnelor, discutați voi înșivă ca niște femei serioase și luați aminte la aceste lucruri grave [...]. Voi nu sunteți rău intenționate, dar păreți a nu vă gândi la toate acestea". Georges OHNET, *Journal d'un bourgeois de Paris pendant la guerre de 1914*, Societé d'éditions littéraires et artistiques, Paris, 1914, pp. 324-325. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 23.

[6] Urmărind opinia combatanților, sunt istorici astăzi care continuă să prezinte în mod contrastant frontul de acasă cu prima linie, în termenii opoziției dintre opulență și mizerie. V., de exemplu, John WILLIAMS, *The Other Battleground*...cit., p. 289; Gabriel PERREUX, *La Vie*

șobolani, păduchi și ploaie, a cimitirului plin de resturi umane, în care speranța de viață era adesea de maxim trei luni, percepția celor mai mulți nici nu putea fi alta[1]. Până și un doctor psiholog, precum Louis Huot, vorbește despre „stupefacția sa profundă" din momentul întoarcerii într-un Paris „luminat și animat ca în timp de pace [...] urmărind să-și satisfacă interesele și plăcerile", cu o mentalitate total diferită de cea a combatanților disciplinați de pe front[2].

Jurnalele de front precum *Le Pepère* au întreținut și ele această imagine: „Uitați-vă la teatre! Nici nu vă puteți închipui numărul de spectacole în care femeile [...] cântă cu falsă bravadă despre sacrificiile și victoria aliaților"[3]. Chiar și cei care nu erau combatanți au ajuns uneori să afirme despre comportamentul celor de acasă că este șocant și ofensator: „că Parisul nu este afectat de război și că-și expune prea zgomotos luxul și fericirea"[4] .

La sfârșitul lui 1915, părea aproape clar pentru unii civili și soldații de pe front că femeile și bărbații s-au înstrăinat unii de alții, separați fiind de un zid de ignoranță, de necunoaștere și de experiențe diferite. Imaginea din final, cel puțin așa cum a apărut în 1919 în articolele din *La Revue mondiale*, era aceea că războiul a avut un dublu rol moral: pe de o parte a reînviat prin eroismul combatanților valorile tradiționale, pe de altă parte le-a împins în declin datorită corupției frontului de acasă[5]. Desigur, ideea de corupție făcea trimitere în primul rând la profitorii de război, mai ales la proprietarii industriilor de război, femeile fiind acuzate indirect, prin asociere, cu ideea de laxitate morală, extravaganță vestimentară și veselie ostentativă, simboluri ale noilor îmbogățiți. Jurnalul de front *La Marmite* era explicit în acest sens încă din 1916 când spunea că fustele au devenit prea scurte și libertinajul prea evident, de parcă Franța nici nu ar fi în război[6].

De asemenea, în best-seller-ul lui Henri Barbusse, *Le Feu* (1916), frontul de acasă a ajuns să fie chiar mai temut de către soldați decât tranșeele și prima linie, de parcă

---

quotidienne...cit., pp. 273, 338-339. Perreux explică predilecția civililor din timpul războiului pentru lux și plăcerile materiale ca rezultat al câtorva factori, printre care influența culturii americane.

[1] V. Eric LEEDS, *No Man's Land: Combat and Identity in World War I*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

[2] Louis HUOT, „La Valeur morale des civils et la guerre", *Revue*, 1-15 Août 1918, pp. 258-260. V. de asemenea, pamfletul său, *Quelques manifestations de revolution psycho-passionnelle feminine pendant la guerre*, G. Roy, Paris, 1919, p. 5. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 23.

[3] *Apud*. Stephane AUDOIN-ROUZEAU, *1914-1918*...cit., p. 125. Georges DUHAMEL, *Entretiens dans le tumulte: Chronique contemporaine, 1914-1918*, Albert Guillot, Paris, 1949, pp. 153-154. Într-o altă scriere a sa, Duhamel își exprima îngrijorarea pentru convertirea unora dintre „virtuțile Vestului – ca tehnologia sau progresul științific –, în elemente care distrug totul, până la sfârșit". V. Georges DUHAMEL, *Civilisation, 1914-1917*, Mercure de France, Paris, 1918.

[4] Maurice DONNAY, „Notes sur la guerre", *Revue hebdomaire*, 30 Mars 1918, pp. 569, 574; Georges FABRI, *L'Art et la manière d'accommoder et de raccommoder civ'lots et poilus*, Perrin et Cie, Paris, 1918, p. 1. *Apud* Stephane AUDOIN-ROUZEAU, *1914-1918*...cit., p. 125. Potrivit lui Audoin-Rouzeau, unele dintre gazetele franțuzești au început să-i portretizeze pe civili într-o lumină nefavorabilă încă de la debutul lui 1915 și au continuat să o facă pe tot parcursul războiului.

[5] Jean FINOT, „Pour la grandeur morale des français", *Revue mondiale*, 15 Octobre 1919. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 24.

[6] *Apud* Stephane AUDOIN-ROUZEAU, *1914-1918*...cit., p. 151.

două lumi îi separau irevocabil pe femei și pe bărbați[1]. Simbolistica era aceeași, frontul de acasă reprezenta pentru combatanți un univers alienat și ofensator, în care actorul principal, femeia, nu înțelegea și nu respecta, ironiza chiar, suferințele și sacrificiile soldaților, pentru că trăia într-o lume a securității, a senzualității, a luminii[2]. O lume pe care acum o domina și în care bărbații, odată reîntorși, vor trebui să ocupe locul destinat anterior femeilor, cel de marginal subordonat[3]. Toate acestea vorbesc despre anxietatea trăită de bărbați, cu trimitere la fantezia inversării totale a rolurilor celor două sexe în vreme de război[4]. Pentru că altfel nu se poate spune că femeile prețuiau mai mult noile și mai bine plătitele locuri de muncă din industrie decât viața și siguranța soților[5]. De altfel, femeile nu erau nici atât de avantajate economic și cu atât mai puțin libere social pe cât au vrut să creadă cei mai mulți dintre bărbați, după cum nu au avut nici atât de multe momente de extravaganță sau veselie emancipatoare. În schimb au experimentat din plin lipsurile, incertitudinile și suferințele. Mărturiile lor contrazic această imagine ostentativ pozitivă, indicând totodată faptul că cele mai multe au realizat efectul demoralizator al noilor realități asupra combatanților:

> „(Bărbații) vor fi furioși (la întoarcerea acasă) [...] mândria lor va fi rănită [...] pentru că noi am reușit să le luăm locul, pierzându-ne astfel, din nou, feminitatea"[6].

Altele s-au mulțumit să le atragă atenția prin mesaje mult mai simple și mai directe: „Să nu uităm însă niciodată că înainte de toate nu suntem altceva decât femei"[7].

Cu alte cuvinte, cititoarele erau invitate să înțeleagă necesitatea de a reconfirma masculinatea celor întorși de pe front pentru a-i elibera de frustrări și de sentimentul dezonorării. Cu atât mai mult cu cât, așa cum constata istoricul Françoise Thébaud, la toate cele mai sus menționate se adăuga și faptul că niciodată până atunci femeile nu mai fuseseră atât de elogiate de nenumărate acțiuni publice pentru aptitudinile lor morale și intelectuale, pentru inițiativă și curaj, răbdare, angajament și loialitate față de țară și națiune[8]. Sau, în cuvintele unui ziar de epocă, *La Revue*, din mai 1917:

---

[1] Henri BARBUSSE, *Le Feu (journal d'une escouade)*, Flammarion, Paris, 1916, p. 327. Barbusse a fost jurnalist înainte de război și avea deja publicate 3 cărți, incluzând o colecție de poezie simbolistă când a dat tiparului *Le Feu*. A intrat în război ca voluntar, în 1914, și a luptat timp de un an, în ciuda faptului că avea 41 de ani și era într-o stare precară de sănătate. A devenit comunist, în 1920, și a lucrat ca director literar la *L'Humanité*.

[2] *Ibidem*, p. 327.

[3] Paul DUCATEL, *Histoire de la IIIe République, Vue à travers l'imagerie populaire et la presse satirique*, J. Grassin, Paris, 1973, p. 92.

[4] John WILLIAMS, *The Other Battleground*...cit., p. 81.

[5] Lucien DESCAVES, *La Maison anxieuse*, Georges Cres et Cie, Paris, 1916, pp. 28, 30. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 29. Descaves a fost critic literar pentru publicația conservatoare *L'Intransigeant*, și director literar pentru *Le Journal*.

[6] Marguerite LESAGE, *Journal de guerre d'une française*, Éditions de la Diffusion du Livre, Paris, 1938, p. 151. Soție a unui *industriel* care a fost mobilizat în timpul războiului, Lesage provine din teritoriul ocupat, astfel că locuința sa și fabrica soțului au fost devastate. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 30.

[7] Madame H. CLOQUIÉ, *La Femme après la guerre: Ses droits, son rôle, son devoir*, Chez Malone, Paris, 1915, pp. 7-14. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*... cit., p. 30.

[8] Françoise THÉBAUD, *La Femme au temps de la guerre de 1914-1918*, Stock, Paris, 1986, pp. 36-39.

„Ele și-au păstrat șarmul și eleganța dar în același timp și-au înălțat inimile la înălțimea dramei unde se decidea chiar destinul națiunii [...] ele au făcut chiar mai mult! Și-au arătat eroismul și au înfruntat moartea"[1].

Toată această literatură era în mod vădit propagandistică, preamărind intenționat rolul femeii franceze, dar nu se poate spune că nu era și în mare măsură sinceră. Un alt merit al acestui gen de literatură ține și de faptul că a insistat, deopotrivă, și asupra unui alt tip de imagine a femeii, fie ea soră de caritate, mamă sau soție în universul domestic, îngrijind pe cel rănit sau așteptându-l pe cel drag să se întoarcă, ambele simbolizând idealul de tărie morală care i-a încurajat pe francezi să-și păstreze speranța și credința în cauza dreaptă a războiului. Literatura de tranșee a avut și ea grijă să contrabalanseze imaginile de care am vorbit mai sus, aducând în atenție faptul că mulți credeau de fapt că femeile le sunt recunoscătoare pentru sacrificiul făcut. Și, într-adevăr, așa cum indică multe dintre memoriile de front, romanele de război și ziarele de epocă, mulți dintre combatanți se agățau cu disperare de ideea loialității femeilor de acasă pentru a prezerva ceva din identitatea lor de soți, amanți, logodnici, fii, de indivizi și bărbați prinși în mijlocul unei experiențe dezumanizante și adesea emasculatoare.

Nu în ultimul rând, există texte care juxtapun cele două tipuri ideatice pentru a scoate din ele substanța patriotismului franțuzoaicelor:

„Soție, mamă, soră, logodnică [...] Ea și-a asumat suferința de femeie pentru a putea fi parte din efortul național, împingând acest sacrificiu până la abandonarea de sine în mod conștient și pentru siguranța țării"[2].

Sacrificiul de sine al femeii generice îmbina astfel patriotismul civic cu recunoașterea, de către femei, a sacrificiului făcut de bărbați. Bărbatul era direct cetățean, femeia doar prin susținerea acestuia până la renunțare de sine.

Concluzia care se impune este aceea că valorile tradiționale erau prea puternic înrădăcinate în cultura franceză pentru a-și fi pierdut total importanța în urma transformărilor economice și sociale, schimbărilor de statut, a reconfigurării identității sexelor în condițiile Marelui Război. Încă din timpul conflagrației și mai ales în perioada imediat următoare, tot mai mulți francezi, bărbați și femei deopotrivă, au admis că rolul femeii în societatea lor s-a schimbat în mod irevocabil și că revenirea la vechile identități nu mai este posibilă. Sau, cum spunea Henri Robert într-o conferință susținută la *Ligue de l'enseignement*:

„Un lucru este sigur, pentru femei situația nu mai poate fi mâine așa cum a fost ieri [...] domnia femeii păpușă, ignorantă a dificultăților vieții, fericită doar să trăiască și să fie răsfățată, a luat sfârșit"[3].

---

[1] V. Henri ROBERT, „La Femme et la guerre", *Revue*, Mai 1917, pp. 244-246. Henri Robert, câteodată menționat ca Henri-Robert, a fost președinte al Baroului, între 1913 și 1919. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 31.

[2] Louis NARQUET, „La Française de demain d'après sa psychologie de guerre", *Revue bleue*, 21-28 Septembre 1918. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 33.

[3] Henri ROBERT, „La Femme et la guerre", cit., p. 252. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 32.

„Frontul de acasă". Dimensiunea socială a războiului

Marele Război, poate mai mult decât oricare alt conflict din istoria omenirii, a avut o puternică dimensiune socială, evidențiată de altfel în istoriografie. Prezentarea vieții civililor în timpul conflictului a evoluat de-a lungul a trei axe. „Masele", – așa cum erau ele înțelese în anii '20 și '30 – oamenii, bărbați, femei, copii din spatele liniilor frontului, erau configurați ca populații [ce trebuiau să fie] mobilizate, protejate sau constrânse să facă sacrificii pentru continuarea războiului. *„Home front"* era văzut ca susținător al primei linii a frontului. Abia în anii 1960, acesta a devenit semnificativ în scrierea istoriei, ca o reflectare a trendului din istoriografia marxistă și din istoria socială. Se producea, astfel, o „întoarcere la origini", la ideea lui James Shotwell, care încă din 1924 afirma că este necesară, în prezentarea Primului Război Mondial, o nouă distincție între istoria militară și istoria poporului, *people's history*[1]. Acestor abordări li se adăuga cea realizată din perspectiva gender-ului, începând cu anii 1980, când problema consensului a început să înlocuiască problema conflictului și constrângerii ca o cheie în istoria societății civile.

Fără un semn de victorie clară în viitorul imediat, cu un front întins pe mai bine de 500 000 de mile, toate iluziile și speranțele au dispărut, în scurt timp de la începerea catastrofei, în ambele tabere. Bătălii apocaliptice au devorat oameni și muniții; noi arme, tot mai sofisticate și mortale au intrat treptat în acțiune. Guvernele au stabilit destul de curând agenții care să supervizeze centralizarea arsenalelor naționale și a fabricilor private într-o singură industrie de război modernă. Mobilizarea pe frontul de acasă a fost identică cu cea de pe frontul clasic. Lupta era în continuare privilegiul bărbaților – în patru ani și jumătate aproximativ 8 milioane de bărbați, peste 60% din forța de muncă, au fost mobilizați în Franța, 13 milioane în Germania, 5,7 milioane în Marea Britanie –, în timp ce femeile au trebuit să-i înlocuiască acasă[2]. Așa se face că, în statul francez, unde peste 7,7 milioane de femei din care 3,5 milioane țărănci lucrau deja dinainte de 1914, mobilizarea s-a făcut în mare *ad-hoc*. Adesea, soldații erau imediat înlocuiți de membrii familiei lor: soție, fiică, soră, fapt care a provocat la unii dintre ei reacții dintre cele mai ostile. Această „substituire" era tradusă de unii soldați în termeni lipsiți de sensibilitate, dar o asemenea interpretare ținea mai curând de tendința lor de a exagera dorința de independență a femeilor, despre care ajunseseră să afirme că nu sunt doar frivole dar le luaseră și locul de muncă[3]. Așa cum am arătat în paginile anterioare, războiul tranșeelor, cu toate neajunsurile de acolo, completat cu lipsa de informație reală despre frontul de acasă, datorată cenzurii practicate de guvern, au generat o percepție răsturnată a realităților și o stare agravată de angoasă trăită de majoritatea soldaților. Deși această practică, a înlocuirii bărbaților mobilizați cu un membru feminin al familiei era mai rară în industrie, ea era prezentă în comerț, sistemul bancar, transporturi și comunicații, cât și în unele agenții guvernamentale,

---

[1] Jay WINTER, Antoine PROST, *The Great War in History*...cit., p. 152.

[2] Potrivit lui Theodore Zeldin, această mobilizare a reprezentat 17,6% din întreaga populație a Franței, în timp ce în Germania ea a reprezentat 15,1%. Între 1914-1918 Franța a mobilizat 7 935 000 de bărbați. Dacă ne gândim că populația masculină a Franței, cu vârste între 18 și 46 de ani, era de 8 570 000, se poate afirma că mobilizarea a fost aproape completă. V. Theodore ZELDIN, *France, 1848-1945*, Oxford University Press, New York, 1977, p. 183.

[3] John WILLIAMS, *The Other Battleground*...cit., p. 217.

deoarece femeile și-au putut însuși „din mers" cunoștințele și deprinderile impuse de aceste meserii. Se poate afirma că războiul a funcționat cu ajutorul așa-numitelor *financières* și *cheminottes*, numărul lor crescând continuu, în paralel cu prelungirea războiului și cu înrolarea continuă a bărbaților, care lăsau astfel liber locul de muncă[1]. În multe din aceste domenii femeile aveau să fie plătite mai prost decât bărbații al căror loc de muncă îl preluaseră, iar argumentele pentru aceste situații variau de la lipsa de calificare sau calificarea insuficientă a femeilor, până la faptul că acestea deveniseră responsabile pentru o familie restrânsă, din care lipsea cel mobilizat în prima linie[2]. La polul opus, femeile erau rar angajate în fabricile de armament și asta doar în lipsa critică a personalului masculin. Începând cu finalul lui 1915 însă, Étienne Clémentel, ministrul comerțului și Albert Thomas, ministrul (socialist) al armamentului i-au forțat pe patroni să angajeze femei atunci când acest lucru era posibil și necesar. Salariile mari oferite de fabricile de armament și nevoia reală de locuri de muncă au atras numeroase reprezentante ale „sexului frumos" în acest domeniu, acestea părăsind locurile de muncă din industria textilă sau alimentară. Între 1915 și 1918 aproximativ 700 000 de femei, însumând peste un sfert din totalul forței de muncă, au lucrat în industria de război, în ciuda faptului că multe dintre ele s-au lovit, nu de puține ori, de refuzul bărbaților care încă lucrau în aceste fabrici de a le ajuta să învețe acele meserii, și de disprețul acestora[3]. Altele au lucrat în transporturi, în special la căile ferate, un alt domeniu dificil, dar bine plătit[4]. Dacă și înainte de război au fost femei angajate în transporturi, majoritatea se ocupaseră în special cu curățarea mijloacelor de transport, erau taxatoare sau însoțitoare. În timpul războiului, femeile au ocupat, treptat, numeroase alte locuri de muncă, devenind vatmanițe, operatoare de telegraf și telefonie, mecanici, inspectori etc. Nu au ezitat să facă munci grele precum descărcarea cărbunelui, stingerea incendiilor, fabricarea de grenade, condusul tramvaielor sau curățarea străzilor, de cele mai multe ori într-un ritm alert de lucru și în programe prelungite, care uneori se apropiau de 12 ore pe zi. Și-au asumat, totodată, periculozitatea noilor locuri de muncă, cele mai grave pericole pândindu-le tot în fabricile de muniții. Aici, femeile care lucrau cu substanțe chimice, explozive, manipulau materiale grele, s-au confruntat deseori cu accidente care le-au provocat răni, câteodată invalidități permanente.

Sute de mii de femei din mediul rural lucrau în agricultură înainte de război, fie alături de soții lor și ca o completare a muncii domestice, fie ca singură posibilitate de a supraviețui, în special pentru cele singure. Cu toate acestea, domeniul era considerat ca fiind cu predilecție masculin, considerându-se că femeile nu aveau suficientă forță fizică sau nefiind dispuse să practice meserii atât de murdare ca cele din zootehnie. Nevoia crescândă de hrană din timpul războiului a schimbat această perspectivă, multe femei fiind solicitate să se alăture celor care lucrau pământul și

---

[1] Patrick FRIDENSON (ed.), *The French Home Front: 1914-1918*, Berg Publishers, Oxford, 1992, pp. 123-125.

[2] *Ibidem*, p. 125.

[3] Numărul femeilor angajate în industrie și comerț nu a depășit nivelul de dinainte de 1916 și doar la finalul lui 1917 numărul angajatelor va atinge un nivel maxim. La acea dată femeile reprezentau 40% din forța de muncă, comparat cu 32% înainte de război; în 1917, 684 000 de femei lucrau în fabricile de muniții din Paris și alte orașe franceze. V. Françoise THÉBAUD, *La Femme au temps de la guerre*...cit., p. 30.

[4] Transportul feroviar a angajat 6000 de femei înainte de război și alte 57 000 până în 1917. V. John WILLIAMS, *The Other Battleground*...cit., pp. 80-81.

creșteau animale, cu atât mai mult cu cât desfășurarea și evoluția frontului micșora vizibil suprafețele care puteau fi lucrate în siguranță.

Femeile din clasa de mijloc au devenit și ele tot mai active în afara căminului, intrând însă mai ales în serviciile publice și profesiunile liberale, juriști, doctori, profesori[1]. Toate acestea au părăsit munca casnică, alăturându-se celor care lucrau în spațiul public. Mai mult, prezența lor a început să se facă simțită pe străzi nu doar ziua ci și noaptea[2]. Afacerile soților au fost și ele preluate adesea de către neveste, care au ajuns astfel să călătorească frecvent, adesea neînsoțite. Și în acest sens, procesul începuse de dinainte de 1914, fiind doar accelerat în timpul războiului.

În tot acest timp, în alte state combatante, indiferent de care parte a baricadei, situația mobilizării femeilor în susținerea efortului de război se prezenta în felul următor: În Germania, femeile au fost mobilizate progresiv în industria de război. La început, contribuția lor a fost minoră și sporadică, dar recrutările s-au intensificat și centralizat în ultima parte a războiului, atunci când economia a fost organizată în manieră militară iar guvernul a realizat că victoria nu poate fi obținută în absența participării femeilor la efortul de război. Astfel, Biroul de Război (*General Groener's Kriegsamt*) a stabilit un Departament pentru femei (*Frauenreferat*) responsabil cu recrutarea și un Oficiu central pentru munca femeilor (*Frauenarbeitszentrale*) responsabil cu bunăstarea angajatelor. La începutul lui 1918 aceste departamente ajunseseră să includă în jur de 1000 de femei. Mobilizarea a condus, în urma acestor măsuri, la un număr crescând de femei în industria metalurgică, electrică și chimică. Dar contribuția femeilor germane la efortul de război a constat în mult mai mult. Fabricile de haine, mai ales în zona Pădurea Neagră, au trecut la producția de uniforme, corturi, măști de gaze, iar femeile din zonă reprezentau un procent considerabil din forța lor de muncă. În Anglia recrutarea femeilor a fost accelerată prin campanii de înrolare, susținute de către guvern începând cu decembrie 1916. S-a ajuns chiar la o excelentă cooperare guvern, sindicate, muncitori pentru câștigarea războiului[3]. În baza acordurilor dintre guvern și sindicate, femeile i-au înlocuit pe bărbați în comerț și administrație, unde sindicatele nu aveau mare influență iar munca era considerată respectabilă. Ulterior, femeile au intrat și în alte branșe, inclusiv în industrie. Deși atitudinea generală era, de regulă, mai ostilă angajării femeilor decât în Franța, statisticile indică un număr crescând de angajate între iulie 1914 (5,9 milioane) și noiembrie 1918 (7,3 milioane).

---

[1] În 1919, erau de 10 ori mai multe femei studente la drept și de peste 3 ori mai multe studente la medicină decât în 1914. De altfel, multe femei erau deja medici și avocați și se bucurau de succes ca și omologii lor bărbați, plecați pe front. V. Françoise THÉBAUD, *La Femme au temps de la guerre*...cit., p. 166.

[2] Stephen HAUSE, „More Minerva Than Mars: The French Women's Rights Campaign and the First World War", in Margaret HIGONNET et. all. (eds.) *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Haven, 1987, p. 102.

[3] În a doua decadă a secolului XX, mai ales în anii războiului, s-a înregistrat un vârf al sindicalismului britanic. Liderii de sindicat și guvernul au cooperat în implementarea reformelor sociale și economice. În 1917, sindicatele au fost învestite cu autoritatea de a emite cărți de muncă ce-l scuteau pe purtător de serviciu militar. În schimb, sindicatele acceptau principiul „diluării", conform căruia muncitorii calificați chemați sub arme puteau fi înlocuiți cu muncitori semi sau necalificați, cât și pe cel al „substituirii", ce permitea femeilor să se angajeze în multe ramuri industriale. V. Alastair REID, „The Impact of the First World War on British Workers", in Richard WALL, Jay WINTER (eds.), *The Upheaval of War*...cit., pp. 221-233.

În timpul Marelui Război, în spațiul francez, femeile au fost foarte active în cadrul Crucii Roșii și al altor organizații caritabile. Pentru cele din clasa de mijloc și din elita socială, familiarizate cu munca de caritate, războiul a fost o perioadă de serviciu intens. Depășite de numărul enorm și neprevăzut de răniți, spitalele au acceptat mii de voluntare din toate păturile sociale, numărul lor atingând cifra de 70 000, față de 30 000 angajate, și care se ocupau nu doar de supravegherea și îngrijirea răniților, ci și de aprovionarea cu medicamente, haine, lenjerie, hrană, asigurarea curățeniei, servicii poștale etc.[1]. O parte dintre aceste femei au fost repartizate spitalelor auxiliare, unde au fost întâmpinate cel puțin cu neîncredere de către asistentele cu pregătire și experiență, altele cantinelor sau cluburilor de recreere pentru soldați, dar prezența lor nu a fost acceptată direct pe front, francezii dovedindu-se chiar mai reticenți decât britanicii sub acest aspect și ostili ideii de a primi femei pe un teritoriu exclusiv al bărbaților[2]. Cele care știau să conducă și aveau noțiuni de acordarea primului ajutor au servit ca șoferițe pe ambulanțele din zona frontului, făcând legătura între trenurile care transportau răniți și spitale, apoi între spitale și mijloacele de transport care-i duceau acasă pe unii dintre invalizi. În această zonă de acțiune a frontului francez, s-au întâlnit și completat cu voluntarele din Marea Britanie, cifra acestora din urmă fiind de aproximativ 8500[3]. Toate voluntarele britanice erau membre ale corpului auxiliar de armată, *Women's Army Auxiliary Corps* (WAAC), înființat în primăvara lui 1917, și care până în noiembrie 1918 a înrolat 40 000 de femei[4]. Existența în preajma frontului a tuturor acestor femei nu a fost deloc ușoară. Condițiile de viață erau foarte diferite de cele de acasă și foarte apropiate de cele din prima linie, de la spațiile de cazare la cele necesare unei minime îngrijiri și igiene. Șobolanii, purecii și microbii le-au devenit companioni, în special pe timpul nopții. Hrana era constant insuficientă, de cele mai multe ori dormeau în hainele de peste zi și au fost nevoite să-și tundă foarte scurt părul. Când erau solicitate să transporte răniții, să aibă grijă de ei sau să se ocupe de alte îndatoriri în preajma primei linii, se pregăteau doar prin simpla încălțare a ghetelor. Cele mai multe dintre ele locuiau în hoteluri, dar mai ales în barăci, corturi sau pivnițe. La toate acestea se adăuga un regim asemeni celui militar, cu reguli și interdicții. Proximitatea frontului le-a expus pe aceste femei riscurilor și pericolelor. Foarte multe dintre ele au fost rănite în timpul atacurilor inamice, inclusiv a celor cu gaze toxice, sau au fost luate prizoniere; mii de astfel de femei nu au supraviețuit, așa cum descriau în special gazete britanice în 1918, cele franțuzești fiind încă controlate de cenzură:

---

[1] Françoise THÉBAUD, *La Femme au temps de la guerre*...cit., p. 41.

[2] În cazul Marii Britanii peste 25 000 de femei au ajuns pe front în Europa, Asia și Africa ca surori medicale sau doctori, șoferi de ambulanță etc. Multe au murit sub tirul inamic sau de boli contagioase, celelalte s-au întors acasă în siguranță, aducând cu ele medalii și povești emoționante. Media a lăudat mai ales efortul făcut de femei în acest domeniu. V. Gill THOMAS, *Life on all Fronts: Women in the First World War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, pp. 30-36.

[3] Toate acestea au servit pe continent ca bucătari, asistenți medicali, șoferi de ambulanță. Nici una nu a servit însă direct ca și combatant pentru că prezența lor în prima linie, alături de bărbați, era considerată inacceptabilă. V. Marylin SHEVIN-COETZEE, Frans COETZEE, *World War I and European Society*, Massachusetts, Boston University Press, 1995, pp.160-177. În timpul acestui război doar armata țaristă a avut un batalion al morții, special, format doar din femei.

[4] V. Gill THOMAS, *Life on all Fronts*... cit., p. 9.

„Toate asistentele au refuzat să-și părăsească pacienții și când carnagiul s-a dezlănțuit, acestea s-au aflat printre paturile bieților răniți, zâmbind și străduindu-se din răsputeri să le mențină curajul"[1].

În ciuda unor asemenea riscuri, multe femei au continuat să se implice în efortul de război, atrase de un amestec de aventură cu patriotism. Pericolele nu au fost luate în calcul, în modul cel mai direct femeile au vrut să se implice în război. Pare cu atât mai neverosimilă o asemenea situație cu cât despre ea și despre noile realități ale Franței cei mai mulți dintre actorii bărbați au dezvoltat un cu totul alt tablou. Izolați în prima linie, mulți dintre combatanți nu au înțeles altceva din toate schimbările survenite în spatele frontului decât că „viața a continuat și fără EI"[2], că femeile au devenit noii „*insiders*", iar bărbații noii „*outsiders*"[3], o constatare cu urmări psihologice devastatoare[4]. Conștienți de ireversibila răsturnare de situație mulți s-au întrebat dacă vor mai putea să-și impună autoritatea la întoarcerea acasă:

„La întoarcerea victorioasă [...] va suferi (*les poilus*) găsindu-și casa părăsită și autoritatea nerecunoscută? La întoarcere, i se va spune că nu mai există nici o distincție politică între bărbați și femei, că ambii au drepturi egale...? Va vedea el în femeie un competitor pentru același loc de muncă, pe care el îl vrea și ea îl obține?"[5].

Întrebați adesea de ce ar vrea să supraviețuiască războiului, cei mai mulți dintre soldații obișnuiți și-au declarat dorința de a se întoarce la un cămin sigur și fericit. „Înregimentarea" femeilor în meseriile și preocupările din timpul războiului trebuiau să înceteze odată cu ostilitățile de pe front. Femeile au fost demobilizate din departamentele sanitare; în momentul întoarcerii bărbaților și în urma solicitărilor lor referitoare la locurile de muncă din industrie, transport, administrație sau agricultură, femeile au fost nevoite să se retragă. Era o așteptare aproape generală ca femeile să revină la viața domestică, la rolul lor tradițional. Deși, mulți dintre foștii combatanți

---

[1] "The Times", 24 May 1918. *Apud* Gill THOMAS, *Life on all Fronts...* cit., p. 37.

[2] Paul ABRAM, *La Faiblesse de l'homme: Notes d'après-guerre*, Éditions des Amitiés Françaises, Paris, 1920, pp. 9-10. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 26.

[3] Peter Gay a folosit acești termeni pentru intelectualii de la Weimar. V. Peter GAY, *Weimar Culture: The Insider as Outsider*, Harper and Row, New York, 1968, p. xiv. Gay vorbește despre artiștii și intelectualii postbelici de la Weimar ca fiind „propulsați de către istorie în interiorul evenimentului, pentru un moment scurt, anxios și fragil". Este important de subliniat că el nu include deloc femeile în acest grup și vorbește mai degrabă despre perioada postbelică decât despre cea belică, propriu-zisă.

[4] Conform opiniei lui Marc FERRO, *The Great War, 1914-1918*, Routledge and Kegan Paul, Boston, 1973, p. 225: „Au fost, de asemenea, resentimente împotriva femeilor care au profitat de război în felul lor, deoarece plecarea pe front a bărbaților a făcut posibilă emanciparea acestora". Acesta menționează lucrarea *L'Identité masculine*, a Annelisei Maugne care a fost de părere, în mod convingător și argumentat, că a existat o criză în identitatea masculină încă înainte de război, din cauza mișcării feministe și a creșterii numărului femeilor cu educație superioară și cu profesii. Autoarea a examinat, de asemenea, perioada postbelică foarte succinct și a considerat că această criză și-a găsit rezolvarea în timpul războiului, ca urmare a exaltării de către acesta a virilității masculine și a eroismului. Și-a bazat argumentația pe analiza fenomenului *La Garçonne*, dar s-a concentrat numai pe finalul poveștii.

[5] *Apud* Stephane AUDOIN-ROUZEAU, *1914-1918*...cit., p. 141.

considerau în același timp că revenirea va fi una dificilă pentru că nevestele și prietenele lor se schimbaseră oricum în mod dramatic.

Numărul victimelor Marelui Război este de-a dreptul amețitor: aproape nouă milioane de morți. Franța a înregistrat 1,3 milioane morți, 10% din populația masculină activă și 3% din întreaga populație a țării, în vreme ce Germania a avut 1,8 milioane morți, aproape 3% din populație, iar Italia a pierdut și ea 750 000 soldați, majoritatea foarte tineri. Serbia a pierdut un sfert din trupe, în timp ce România a pierdut unu din patru soldați și 10% din populația de dinainte de război. În cazul Marii Britanii mai bine de 6 milioane bărbați, 28% din populația masculină, a participat la război; 1,7 millioane au fost răniți și 730 000 uciși. Operațiunile militare au decimat trupele operative dar au afectat mai puțin pe civili, mai ales în Occident, unde frontul a fost destul de rapid stabilizat. Totuși, raidurile aeriene au făcut 1 500 de victime în Anglia și 600 în Paris. La asta trebuie adăugat, în cazul femeilor, faptul că fiecare a avut cel puțin un apropiat mutilat sau ucis în război, ceea ce a generat efecte psihologice adesea greu de cuantificat[1].

Actrițe tăcute ale unor mari tragedii

Toate guvernele beligerante din Vest, deci și cel francez, cu excepția celui nord-american, au introdus ceea ce britanicii au numit „*separation allowances*", o sumă de bani compensatorie plătită atât soțiilor legitime cât și concubinelor și care varia în funcție de numărul de copii. Dar, spre deosebire de guvernul britanic și asemeni celui german, executivul de la Paris a considerat aceste sume de bani mai degrabă o bonificație și nu un drept, ținând valoarea lor la un nivel minim[2]. Multe soții de soldați, aparținând clasei muncitoare, primeau zilnic 1,25 franci pentru ele însele și câte 0,50 franci pentru fiecare copil, astfel încât se bucurau de o independență financiară pe care nu o mai cunoscuseră niciodată până atunci, decât dacă, în mod particular, acestea erau plătite pentru munca în susținerea frontului. Unii istorici sunt de părere că aceste stimulente financiare nu au fost în măsură să încurajeze femeile în a-și dori prezența soților lor pe front[3]. Alții considerau că ajutoarele financiare, care au variat ca valoare, au avut semnificații diferite: pentru unele femei au însemnat supraviețuirea, în timp ce pentru altele frecventarea cinematografului de două ori pe săptămână. Un lucru e cert: indiferent de valoarea acestor sume de bani, de faptul că reprezentau singura sursă de venituri sau doar o completare a lor, viața de fiecare zi de pe frontul de acasă era departe de a fi sigură sau ușoară[4]. Unul dintre primele efecte ale războiului a fost cel de natură alimentară. În condițiile rechizițiilor pentru nevoile primei linii, a aprovizionării cu prioritate a soldaților, populația civilă a trebuit să facă față unor situații critice în avalanșă. Cantitățile tot mai mici de alimente au provocat destul de repede o explozie a prețurilor bunurilor indispensabile. Domeniul

---

[1] Susan R. GRAYZEL, *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, The University of North Carolina Press, London, 1999, p. 34.

[2] Gill THOMAS, *Life on all Fronts*...cit., p. 28.

[3] V. Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 37.

[4] Abia după război și ca urmare a lecției dure învățate în timpul conflictului, Franța a creat un generos sistem de ajutoare financiare pentru famiile grav lovite de război. V. Jay WINTER, Antoine PROST, *The Great War in History*...cit., p. 167.

agricol fiind profund afectat de evoluția frontului, Franța s-a văzut nevoită să apeleze la importul de alimente, alături de cel militar, prioritar. Din păcate, nu s-a înregistrat o regularitate a acestor transporturi, unele dintre navele britanice care transportau aceste produse fiind afectate de minele lansate de pe vasele germane în Canalul Mânecii[1]. Aceste condiții au dus, la scurt timp de la începerea războiului, la precaritatea unor alimente precum margarina, carnea, cartofii, zahărul. Mai mult, autoritățile franceze au constatat cu neplăcere că o parte a civililor făceau rezerve de alimente, cumpărând mai multă mâncare decât aveau nevoie. Soluția imediată adoptată de autorități a fost introducerea cartelelor, însoțită din 1916 de înființarea unor cantine populare, care vindeau mâncare la prețuri rezonabile. O asemenea decizie a venit astfel în ajutorul femeilor care munceau și cărora, de multe ori, le lipsea timpul fizic sau energia pentru a mai pregăti mâncarea acasă, la terminarea programului prelungit, de 10-12 ore, de lucru.

O altă provocare generată de război în viața femeilor din spatele frontului a fost cea a condițiilor de locuit. Implicate în economia de război, multe dintre aceste femei au fost nevoite să se stabilească, chiar și temporar, în orașele unde funcționa această industrie. Prezența lor, de ordinul miilor, a generat o suprapopulare și o criză a spațiilor de închiriat. Chiriile au crescut uneori la cote alarmante, profitorii de război „imobiliari" neîntârziind să apară. Imposibilitatea femeilor de a achita asemenea valori rentiere a generat pentru guvernul francez noi probleme și l-a determinat să caute soluții pentru a-și asigura forța de muncă din industria de război. La acestea s-a adăugat faptul că multe localități ale Franței fie au fost distruse de evoluția frontului, fie s-au aflat într-o permanentă incertitudine.

De-a lungul Primului Război Mondial, tinerele din toate clasele sociale s-au bucurat de mult mai multă libertate socială, incomparabilă cu cea de pe vremea mamelor lor. Dacă înainte de 1914, viața socială a tinerelor necăsătorite era controlată de familie, în special cele din clasa de mijloc și cele din rândul aristocrației, mergând până la a avea însoțitoare când ieșeau în societate sau aveau musafiri, acest lucru a devenit imposibil în noile condiții. De-a lungul războiului, foarte multe femei singure s-au mutat de acasă pentru prima dată, nemaiputând fi strict controlate sau supravegheate; meseriile din timpul războiului le-au adus independența financiară, astfel încât au început să frecventeze, în timpul liber, spațiile publice, restaurantele, teatrele sau cinematografele, sălile de dans. Unele femei au început chiar să fumeze în public, altele au considerat că părul lung și fustele până la gleznă sunt nepractice pentru munca pe care o prestau acum în fabrici, încât nu au ezitat să le scurteze nici pe unele nici pe celelalte. Așa cum am arătat în paginile anterioare, asemenea schimbări nu au fost pe gustul multor contemporani, de la soldații care, prin prisma nesiguranței și mizeriei tranșeelor, vedeau deformat și exagerat tot ce se petrecea în spatele frontului, până la unii civili, bărbați și femei deopotrivă, aparținând în special elitei sociale, care nu acceptau așa ușor o asemenea răsturnare a ordinii familiare, favorabile lor.

În zonele ocupate (mai ales) de către armata germană s-au înregistrat numeroase atrocități: distrugeri de așezări, execuții în masă ale ostaticilor, confiscarea alimentelor și a altor bunuri, lagăre de muncă forțată, violuri etc.[2]. În aceste condiții foametea și

[1] Au fost bombardate și nave britanice, care aduceau alimente din SUA pentru nevoile civililor de acasă, deoarece Comandamentul Militar german spera ca, prin înfometare, să forțeze Marea Britanie să se predea. V. Gill THOMAS, *Life on all Fronts*...cit., p. 19.

[2] V. Stephane AUDOIN-ROUZEAU, *1914-1918*...cit., p. 41.

epidemiile au devenit curând doi dintre cavalerii Apocalipsei, care nu mai respecta granițele și se manifesta la fel de agresiv în ambele tabele combatante. În Germania aproximativ 700 000 civili – în special familiile din mediul urban cu mulți copii și care depindeau de un ajutor financiar fix au fost cele mai expuse – au murit de malnutriție[1]; tifosul exantematic, iar la finalul războiului, febra spaniolă, au ucis și ele zeci de milioane, mai ales printre tineri. Deloc surprinzător, în aceste condiții, numeroase femei din Vest au decis să lupte împotriva războiului, chiar dacă manifestări împotriva unui asemenea carnagiu par mai degrabă izolate. Totuși, acestea au existat chiar de la începutul conflictului, în ciuda unei opinii generale ostile care acuza de trădare și a unor agresivități fizice împotriva pacifiștilor, în timpul întâlnirilor acestora. Mulți dintre cei care au manifestat în favoarea păcii au fost femei, deși sunt prea puține sursele care vorbesc despre activistele și pacifistele acelor ani. Manifestări pacifiste au avut loc în toate țările beligerante. A fost organizat chiar și un congres mondial în acest sens, la Haga în 1915, congres la care au participat 1136 femei din 12 țări (Austria, Belgia, Canada, Danemarca, Germania, Marea Britanie, Ungaria, Italia, Olanda, Norvegia, Suedia, Statele Unite), dintre care 5 erau beligerante și chiar adversare, pentru a discuta soluții pentru încetarea conflictului. Participantele la congres au militat pentru crearea unui organism internațional numit *The League for Permanent Peace*[2]. Au adoptat, în acest sens, douăzeci de rezoluții, printre care încetarea imediată a ostilităților, soluții pentru o pace durabilă, introducerea educației pacifiste în școli, dreptul de vot pentru femei etc. Totodată, au decis să trimită mesageri de pace către toate guvernele aflate în război cât și unora dintre țările neutre. Pacifismul nu s-a bucurat însă de trecere întrucât majoritatea europenilor, inclusiv marea majoritate a femeilor continuau să susțină ideea finalității prin victoria împotriva dușmanului.

Chiar și în condiții de război, *la vraie femme française* era expresia unui ideal centrat pe figura mamei și a maternității, bine ancorată în timp și plină de semnificații. Ei i-au fost adresate de către autorități, prin intermediul ziarelor, emisiunilor radio etc., mesaje despre cea mai mare responsabilitate a lor, nu doar în condiții de război: îngrijirea și educarea copiilor. Se simțea nevoia revenirii asupra acestei datorii a populației feminine, fie pentru a îndulci duritatea cotidiană cu imaginea candidă a copilului, fie pentru a reaminti și în același timp exploata sentimental ideea de datorie maternă a fiecărei femei. Multe asemenea mesaje, adevărate campanii propagandistice, se încheiau cu ideea că:

> „În nici un alt fel o femeie nu putea să-și servească patria mai bine decât având grijă de copii, de generația viitoare, asigurând perpetuarea națiunii"[3].

La acestea, războiul a adăugat, datorită pierderilor umane uriașe, o exaltare a natalității, susținută de autorități și de către Biserică deopotrivă, ultima fiind confruntată cu și șocată de noua modă apărută în rândul femeilor, ideea de planificare

---

[1] Richard WALL, „English and German Families and the First World War, 1914-1918", in Richard WALL, Jay WINTER (eds.), *The Upheaval of War*...cit., pp. 43-105.

[2] După război, în 1919, acest organism s-a transformat în Liga Internațională a Femeilor pentru Pace și Libertate și activează și în prezent. V. Gill THOMAS, *Life on all Fronts*...cit., p. 44.

[3] V. Patrick FRIDENSON (ed.), *The French Home Front*...cit. Campanii similare aveau loc în toate statele beligerante. Guvernul britanic, de exemplu, a mers până acolo încât, în 1916, a introdus *Ziua mamei*, pentru a sublinia încă o dată importanța maternității. V. Gill THOMAS, *Life on all Fronts*...cit., p. 26.

familială și de legitimare a avortului. Pe termen scurt, câștig de cauză au avut nataliștii și indirect tradiționaliști, primii venind cu date alarmante legate de realitatea demografică sumbră, ceilalți cu viziuni apocaliptice privind viitorul civilizației însăși. Ultimii nu au avut însă câștig de cauză pentru că nu au reușit o întoarcere la situația de dinainte de război. Ceilalți nu au putut nici ei împiedica doar prin măsuri nataliste declinul Franței în plan politic, social și economic[1]. Depopularea Franței nu a fost combătută prin damnarea decadenței morale aduse de femeia modernă. Nu neapărat negativă, depopularea nu reprezenta de altfel decât un răspuns „rațional" al întregii societăți la rapidul proces de urbanizare și industrializare accelerat de către război[2]. Cu acceptul progresiv al bărbaților, femeia modernă a fost tot mai mult parte a acestui proces. În mod aproape firesc, s-a făcut și pasul următor: societatea, autoritățile, Biserica, au devenit mult mai îngăduitori în a accepta femeile care au dat naștere copiilor ilegitimi, mai ales dacă se știa sau se bănuia că tatăl era un soldat. În condițiile decimărilor de pe front, grija pentru fiecare copil a devenit cu atât mai convingătoare, fiecare viață a devenit cu atât mai prețioasă. Toate acestea au condus, după încetarea conflictului, la derularea unor ample campanii pentru îmbunătățirea condițiilor din maternități, pentru dezvoltarea unor programe sociale și financiare de susținere a stării de maternitate, de îngrijire a copiilor până la anumite vârste, cum ar fi tratamente medicale gratuite pentru copii cu vârste de până la cinci ani[3].

Sacrificiile impuse de război femeilor au părut palide în comparație cu cel mai mare preț pe care acestea îl puteau plăti, cu sacrificiul suprem: pierderea fiilor, soților sau taților lor. Entuziasmul general care a însoțit mobilizarea generală și primele bătălii și-a pierdut treptat din intensitate, fiind zdruncinat de nesiguranță, de lipsa veștilor sau de întoarcerea între patru scânduri a celor dragi, asta dacă nu cumva *Apocalipsa* din prima linie făcea imposibilă recuperarea celor morți. Durerea acestor femei nu a putut fi compensată nici de mesajele de apreciere din partea guvernului, nici de medalii post-mortem sau de monumentele eroilor ridicate după război. De cele mai multe ori, suferința le-a însoțit până la sfârșitul vieții, chiar dacă au căutat consolare în lucrurile pe care le aveau la îndemână, cum ar fi munca istovitoare. Sunt destul de puține mărturiile femeilor despre tragediile pe care le-au trăit; unele însemnări devenind generice pentru stările tuturor:

> „Mă afund în muncă, cumva, dar fiecare moment, fiecare oră de așteptare sunt greu de suportat. Mă trezesc gândindu-mă la el [...] știu că fiecare mamă suferă la fel ca mine și tot timpul ăsta de suspans este de-a dreptul crud"[4].

---

[1] V., de exemplu, John HUNTER, „The Problem of the French Birth Rate on the Eve of World War I", *French Historical Studies*, no. 2, 1962, p. 492. V. și Eugen WEBER, *France „Fin-de-siècle"*, cit., p. 12.

[2] Angus McLAREN, *Sexuality and the Social Order: The Debate over the Fertility of Women and Workers in France, 1770-1920*, Holmes and Meier, New York, 1983, p. 15. Cea mai acceptată teorie este aceea potrivit căreia în societatea industrială, modernă, copiii nu au mai fost văzuți de către părinții lor niște instrumente de muncă ieftină, ci mai degrabă investiții scumpe în termeni de haine, hrană și educație. Există teoria potrivit căreia, bazându-se pe această schimbare a „valorii utile" a copiilor, părinții au luat o decizie rațională de a limita numărul descendenților lor.

[3] Aceste campanii au apărut, imediat după război, în Marea Britanie, dar curând au trecut Canalul Mânecii, pe teritoriul francez. V. Gill THOMAS, *Life on all Fronts*...cit., p. 26

[4] V. Patrick FRIDENSON (ed.), *The French Home Front*...cit., p. 129. Autorul a inclus aici câteva mărturii ale unor femei care și-au găsit refugiu în jurnale.

Marele Război și emanciparea femeilor

Cândva o națiune bogată, Franța a ieșit din război ruinată financiar și cu întreg sistemul de producție serios avariat. Luptele din timpul războiului i-au distrus sate și orașe întregi, iar mai bine de opt milioane de acri de pământ au fost transformați în deșert[1]. Așa numiții Ani Roșii de după război – cu nenumăratele lor greve și fondarea Partidului Comunist Francez – au provocat temeri că o revoluție socialistă la nivel mondial era oricând posibilă. Falimentul și inflația au lovit întreaga clasă de mijloc. Francul a pierdut 50% din puterea sa de cumpărare în mai puțin de un an și a rămas cronic instabil timp de un deceniu[2]. În aceste condiții, întoarcerea la normalitate a rămas o dorință arzătoare dar și un vis frustrant[3]. Istoricii au studiat în detaliu schimbările demografice, economice și sociale ce au avut loc în acești ani, dar au dat mai puțină atenție modului în care au înțeles francezii schimbarea, cum și-au reprezentat-o în texte și imagini, cum au îmbrățișat-o sau au luptat contra ei, cum au împăcat-o cu tradiția. Obsesia discursivă privind identitatea feminină în acești ani relevă faptul că o mare parte dintre francezi i-au dat o importanță aparte în cadrul unui proiect ideologic mai amplu: cum să ajungi la un consens cu rapidele schimbări sociale și culturale și cum să articulezi o nouă și mai adecvată ordine a relațiilor sociale. Pentru a da un sens acestor schimbări provocate de război, francezii au trebuit în primul rând să le traducă în termeni familiari. Pentru bărbații francezi era mai simplu, de exemplu, să gândească schimbările dramatice prin intermediul noului comportament al soțiilor lor sau prin modă decât prin raportare la noțiuni abstracte sau problematica devalorizării francului și a declinului clasei de mijloc. Istoria femeilor a ignorat de regulă funcția crucială a genului în reconstrucția culturală a lumii postbelice. Pentru autori celebri precum James McMillan, mult mai importantă a fost înțelegerea războiului ca stagiu decisiv al procesului de emancipare a femeilor din Franța. Concluzia la care aceștia au ajuns de regulă a fost aceea că schimbările produse nu au fost permanente atunci când s-a pus problema rolului femeii, în ciuda aparențelor legate de un mai relaxat comportament social. Cele mai multe dintre femei au continuat, în fapt, să-și definească funcția socială prin intermediul căsătoriei și al maternității[4]. La polul opus, Françoise Thébaud și Dominique Desanti au argumentat însă că războiul a semnalat începutul erei feminismului modern, în care femeia din burghezia franceză: „a devenit conștientă că în afara căminului [...] stă posibilitatea de a-și asuma noi responsabilități, de a fi independentă, de a-și lărgi orizontul"[5].

Cele două tabere au ajuns totuși la un consens minim: războiul a schimbat viața femeilor prin faptul că a deschis porțile către epoca femeii emancipate de astăzi. Perspectiva pe termen lung propusă de acești autori nu a luat însă în serios impactul

---

[1] V. Philippe BERNARD, Henri DUBIEF, *The Decline of the Third Republic, 1914-1938*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, pp. 78-79.

[2] O analiză revelatoare asupra economiei franceze în interbelic a realizat Alfred SAUVY, *Histoire économique de la France entre les deux guerres*, Fayard, Paris, 1965-1970.

[3] Pentru a înțelege dorința arzătoare de întoarcere la normalitate, dominantă în Franța la sfârșitul războiului, v. Jean-Jacques BECKER, Serge BERSTEIN, *Nouvelle histoire de la France contemporaine*, vol. 12, Seuil, Paris, 1990, p. 165.

[4] James McMILLAN, *Housewife or Harlot: The Position of Women in French Society*, St. Martin's Press, New York, 1980, pp. 99, 120-22.

[5] Françoise THÉBAUD, *La Femme au temps de la guerre*...cit., p. 296; Dominique DESANTI, *La Femme au temps des années folles*, Stock, Paris, 1985, p. 119.

imediat al războiului, modul în care a fost înțeleasă în epocă schimbarea, cum a fost folosită și cum s-a ajuns la un compromis între aceasta și tradiție. Or, la o privire mai atentă, toate tezele privind triumful feminismului, comportamentul de tip masculin al femeilor, refuzul maternității etc., par mai curând forțate. Nici măcar în cazul femeilor tinere nu există o bază statistică care să ne îndreptățească să vorbim despre o emancipare generalizată[1]. Tot ce putem spune și decela în epocă ține mai curând de preocupările, grijile, traumele generate printre francezii de ambele sexe de aceste schimbări abia perceptibile cultural. Suficient însă ar spune unii, dacă avem în vedere faptul că un Pierre Drieu la Rochelle a interpretat fragilitatea civilizației tocmai prin estomparea vechii diviziuni dintre sexe. Tot așa, un Gaston Rageot, a vorbit despre un dezastru generat de șubrezirea, în timpul războiului, a relației convenționale dintre sexe, baza întregii ordini existente. La o primă examinare, făcută în 1919, asupra participării femeilor în producție în timpul războiului Rageot se întreba:

> „Au inițiat femeile prin faptul că au mers la muncă o nouă epocă în civilizație? [...] Dacă esența fiecărei culturi este noțiunea relațiilor dintre sexe, cum va putea oare rămâne a noastră neinfluențată în ziua în care femeile vor înceta a mai fi văzute ca femei?"[2]

Pentru Rageot orice instabilitate în raporturile dintre sexe nu putea duce decât la sfârșitul unei ere a civilizației franceze[3]. Ca și el, mulți alți francezi au fost preocupați de acest subiect, încercând să-și explice schimbările majore și rapide prin prisma relațiilor dintre cele două sexe. Lucru altminteri logic dacă ținem seama de faptul că, cel puțin în perioada modernă, raporturile dintre sexe au servit ca o primă modalitate de definire a identității și a puterii în politica, cultura și societatea franceză. Mai ales în momente de profundă și radicală schimbare, precum cel al Revoluției de la 1789, restabilirea termenilor și a organizării acestor relații a jucat un rol fundamental în procesul de legitimare a noului regim republican. Ideologia Jacobină a eliminat diferențierea de naștere și clasă dar nu neapărat și pe cea sexuală. Categorii simbolice puternice ce legau ideea de putere de masculinitate ajutau la structurarea unor ierarhii sociale bazate pe gender într-un moment în care acestea nu puteau fi refutate. Nu de alta dar chiar idealul republican de virtute propus de Rousseau se baza strict pe relațiile sociale dintre bărbați, femeilor fiindu-le rezervat doar spațiul domestic privat[4]. Ulterior, în perioada de tranziție de la finalul de secol XVIII-începutul de secol

---

[1] V. James McMILLAN, *Housewife or Harlot*...cit., p. 163.

[2] Gaston RAGEOT, *La Française dans la guerre*, Attinger Frères, Paris, 1919, p. 29. Rageot a fost critic dramatic pentru *La Revue bleue* și un susținător onest al natalității. Rageot era de părere că o diviziune clară, corectă între sexe era necesară pentru civilizație, reflectând încredere puternică în știința evolutivă de la sfârșitul secolului XIX. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 7.

[3] Pentru alte exemple de francezi, bărbați și femei, din perioada postbelică, care considerau că gender-ul era o variabilă fundamentală a culturii și civilizației franceze v. Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 7.

[4] Pentru o explicație teoretică a felului în care gender-ul construiește identitatea și puterea, v. Joan W. SCOTT, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1988. Pentru noi accente asupra diferențelor de gender în secolul XVIII, v. Tom LAQUER, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*, Harvard University Press, Cambridge, 1990. Pentru istoriografia recentă a centralității gender-ului în Revoluția Franceză, v. Lynn HUNT, *The Family Romance of the French Revolution*, University of California Press, Berkeley,

XIX, asocierea femeii cu spațiul domestic a venit să dea formă tuturor instituțiilor franceze moderne, de la familie la stat[1].

Privilegierea raporturilor de gen în cadrul confruntării postbelice cu ideea de schimbare își are rădăcinile istorice în chiar experiența războiului. Primul efect al războiului și cel mai comentat a ținut de faptul că rolul convențional atribuit celor două sexe nu mai era atât de clar. În timpul războiului mulți dintre combatanți (bărbații) au vorbit despre sentimentul exilului la marginea civilizației, într-un *No Man's land* dominat de moarte. Au observat în același timp, alături de civili, faptul că războiul le-a schimbat radical modul de viață femeilor. Henry Bordeaux, proeminent romancier și membru al Academiei Franceze avea să afirme, de altfel, în 1922:

> „Dacă războiul a îngrădit oarecum orizontul bărbaților și le-a limitat studiile și cultura [...] prin contrast, el a contribuit la dezvoltarea inteligenței și a spiritului de inițiativă al femeilor"[2].

Atunci când soldații s-au întors de pe front și-au găsit soțiile, prietenele și amantele asumându-și roluri și joburi tradițional masculine dimpreună cu responsabilitățile de familie clasice. Pe stradă conduceau tramvaie, în școli preluaseră locul profesorilor plecați pe front și, în general se bucurau de oportunități economice fără precedent[3]. Femeile au obținut acces egal în învățământul liceal și universitar. Învățământul tehnic și cel economic deschiseseră porțile femeilor încă din perioada războiului; bacalaureatul pentru femei a fost introdus în 1919, începând cu 1924 curricula a devenit aceeași pentru școlile secundare de băieți și fete. „Feminizarea" sectorului terțiar a făcut posibilă urmarea unei cariere profesionale mai ales de către fetele din clasa de mijloc. Acestea sunt, de altfel, cele care au beneficiat cu adevărat de schimbările provocate de război. Dovadă faptul că cele mai multe au conștientizat imediat că viața lor nu mai este aceeași cu a mamelor lor. De aici și explicația pentru intensa anxietate la un Pierre Drieu la Rochelle și Gaston Rageot[4]. În acest fel, schimbarea produsă în

---

1992. Pentru J.J. Rousseau, v. Barbara CORRADO POPE, „The Influence of Rousseau's Ideology of Domesticity", in Marilyn BOXER, Jean QUATAERT (eds.), *Connecting Spheres: Women in the Western World, 1500 to the Present*, Oxford University Press, New York, 1987.

[1] Joan LANDES, *Women in the Public Sphere in the Age ofthe French Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1988.

[2] Henry BORDEAUX, „Les Jeunes filles nouvelles", *Journal des demoiselles*, 1er Janvier 1922, p. 1. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 8.

[3] James LONGENBACH, „The Women and Men of 1914", în Helen COOPER, Adrienne MINICH, Susan SQUIER (eds.) *Arms and the Woman: War, Gender and Literary Representation*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1989. Pentru a înțelege impactul psihologic al războiului asupra soldatului, sunt două studii contemporane, Maurice DIDE, *Les Émotions de la guerre*, Felix Alcan, Paris, 1918 și Louis HUOT, Paul VOIVENEL, *La Psychologie du soldat*, La Renaissance du Livre, Paris, 1918.

[4] Conform opiniei istoricului de artă, Beth Irwin Lewis, anxietatea masculină privind rolul femeilor a fost, de asemenea, trăită din plin de societatea germană după război și s-a manifestat în munca unor artiști ca George Grosz și Otto Dix. Lewis e de părere că o dezbatere generală, similară celei din Franța, despre ceea ce istoricul numește „chestiunea feminină" a avut loc în Germania postbelică. V. Beth Irwin LEWIS *„Lustmord:* Inside the Windows of the Metropolis", in Charles W. HAXTHAUSEN, Heidrun SUHR (eds.) *Berlin: Culture and Metropolis*, University of Minnesota, Minneapolis, 1990.

viața femeilor dar și a bărbaților a ajuns să fie parte a cataclismului general produs de război și semn clar al sfârșitului civilizației franceze.

Trei imagini în particular aveau să domine dezbaterea postbelică despre femei și identitatea feminină: „femeia modernă", „mama" și „femeia singură". Aceste trei imagini au putut fi în general definite ca moduri de a imagina femeia însăși. Deși au fost mai curând construcții idealizate, atât bărbații cât și femeile din Franța au avut tendința de a le prezenta ca adevăruri naturale despre ceea ce este sau ar trebui să fie femeia. Logica dialectică a încorsetat astfel, prin imagini, identitatea feminină. Dezbaterea ce a urmat s-a plasat automat între polii antitetici ai mamei, ca icoană a vieții domestice, și femeia modernă, simboluri comprehensive și provocatoare ale vechii și noii ordini, generată de război. Femeia modernă a fost asociată cu trauma produsă de schimbarea prea rapidă, fiind descrisă de unii contemporani în manieră dramatică:

> „Creatura tânără și inocentă de ieri (*l'oie blanche*) a lăsat locul acestei *garçonne* de astăzi. Și, în acest fel, războiul, ca un vânt devastator, ne-a influențat viața. Adăugați aici sportul, filmele, dansul, mașinile, nevoia nesănătoasă de a fi mereu în mișcare, această întreagă americanizare a vechii Europe, și veți înțelege secretul din spatele acestei complete bulversări a oamenilor și lucrurilor"[1].

În dezbaterea despre femei, cea modernă a devenit un simbol privilegiat al tuturor anxietăților culturale și sexuale postbelice și o reprezentare dominantă a însăși ideii de schimbare. Prin contrast, nevasta și mama erau simbolul continuității, al idealurilor tradiționale precum familia, disciplina, sacrificiul. George Duhamel, proeminent romancier, care a servit la Verdun ca ofițer medical, recomanda retragerea în viața interioară ca antidot la cinismul și disperarea noii epoci:

> „Cei care au înțelepciunea și curajul de a se retrage rapid spre sine au regăsit o viață interioară înnobilată și îmbogățită. Această viață interioară este soția loială care ține casa luminoasă, este gata să consoleze și toarce în spatele ușii așteptând să te întorci"[2].

Duhamel se folosea, astfel, de imaginea idealizată a femeii pentru a proiecta idealul de viață interioară restabilită. Femeia lui Duhamel era însă doar o metaforă pentru nevoia de stabilitate în vremuri de nebunie și schimbare intempestivă, de *crise de l'esprit*[3]. Dacă femeia modernă era simbolul schimbării, mama era iluzia continuității și cea care ușura trecerea peste trauma experienței de război.

Deși și-au exprimat credința că stau pe ruinele unei lumi, și că viața tradițională devenise un ideal învechit și nepractic[4], majoritatea scriitorilor, legislatorilor, reformatorilor sociali, jurnaliștilor au deplâns, în același timp, practicile și valorile timpului trecut, iar unii dintre ei au mers până acolo încât să solicite întoarcerea de urgență la epoca de securitate și liniște de dinainte de război.

---

[1] V. Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 9.

[2] *Ibidem.*

[3] Expresii alternative care să descrie „la crise de l'esprit", au fost „la fin de l'éternel", aparținând lui Julien Benda și cea a lui Marcel Arland „le nouveau mal du siècle". V. Barrie CADWALLADER, *Crisis of the European Mind: A Study of Andre Malraux and Drieu la Rochelle*, University of Wales Press, Cardiff, 1981, p. 7.

[4] V. Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 10.

Cum devenea însă tot mai evident faptul că vechea și noua lume trebuiau într-un fel sau altul reconciliate, cea de-a treia icoană, cea a femeii singure, avea să-i ajute pe francezi să negocieze conflictul între tradiție și schimbare. Femeia singură era în acel moment numele dat celor de 1,5 la 3 milioane de femei despre care se credea că vor fi nevoite să-și trăiască viața în solitudine datorită numărului foarte mare de bărbați uciși în război[1]. Cum acestea nu se puteau încadra în tiparul tradițional, căsătorie și copii, lumea a putut mai ușor să le perceapă ca simbol al lumii postbelice cu toate schimbările ei socio-economice. Plasată la frontiera identităților feminine în schimbare, ea a devenit produsul impactului războiului asupra organizării sociale bazate pe sexe. Tot prin intermediul ei putea fi acum integrată într-un tablou unitar și rata în creștere a divorțurilor, vocala mișcare feministă, nenumăratele crime pasionale și cazuri de adulter, semne ale instabilității ideologiei domestice începând cu *fin de siècle*[2].

Perioada postbelică a înregistrat schimbări profunde în natura vieții domestice. Un număr apreciabil de tinere din clasa de mijloc au început să refuze tradițiile de familie și să-și caute locuri de muncă, forțate de situația materială precară, de lipsa unei perspective în întemeierea unei familii, cât și datorită inflației galopante. Pionieratul în acest sens începuse cu câteva decenii înainte când au apărut primele „femei de tip nou" care începuseră să muncească și să locuiască singure[3]. Mai mult decât oricare alt factor, războiul a fost cel care a accelerat drastic această tendință, transformând munca în afara căminului din faptă reprobabilă în practică comună printre femeile din rândul burgheziei[4]. Războiul a fost cel care, prin numărul mare de astfel de femei angajate permanent, a generalizat practica și a dat naștere unei categorii sociale distincte. Cea mai mare barieră, eliminată de război, a fost cea morală, burghezia de secol XIX privind de regulă cu dispreț și îngrijorare pe toți cei din clasa muncitoare, cărora credeau că trebuie să le impună valorile lor. Valori pe care acum le respingeau chiar tinerele din clasa lor, subminând astfel ceea ce era considerat ordinea naturală a idealului de viață domestică burgheză[5].

---

[1] Jean RABAUT, *Histoire des féminismes français*, Stock, Paris, 1978, p. 276. Autorul estimează că erau cu 30% mai multe femei decât bărbați cu vârste cuprinse între 25 și 30 de ani de-a lungul anilor 1920.

[2] Pentru o discuție despre câteva dintre fragilitățile ideologiei domestice în Franța lui *belle époque*, v. Jennifer WAELTI-WALTERS, *Feminist Novelists of the Belle Epoque*, Indiana University Press, Bloomington, 1990, pp. 8-9. Pentru dezbaterea despre divorț și căsătorie la sfârșitul secolului XIX-începutul secolului XX, v. Edward BERENSON, *The Trial of Madame Caillaux*, cit. Pentru mișcarea feministă franceză de la sfârșitul secolului XIX, v. Claire MOSES, *French Feminism in the Nineteenth Century*, State University of New York Press, Albany, 1984; Stephen HAUSE, Anne KENNEY, *Women's Suffrage and Social Politics in the French Third Republic*, Princeton University Press, Princeton, 1984. Rolul proeminent al mișcării feministe antebelice pe care aceasta l-a avut în schimbarea organizării sociale a gender-ului este ilustrat de faptul că războiul, deși părea să dilueze coeziunea, unitatea acestei mișcări, a fost în mod frecvent interpretat ca o victorie a feminismului. V., Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 11.

[3] Pentru o dezbatere despre „femeia nouă", v. Michelle PERROT, „The New Eve and the Old Adam: French Women's Condition at the Turn of the Century", in Margaret HIGONNET (ed.), *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Haven, 1987.

[4] Françoise THÉBAUD, *Donner la vie: Histoire de la maternité en France entre les deux guerres*, Thèse du troisième cycle, Université de Paris VII, 1984, p. 289.

[5] Mary POOVEY, *Uneven Developments: The Ideological Work ofGender in Mid-Victorian Britain*, University of Chicago Press, Chicago, 1988, p. 3.

Autoritatea vechii culturi domestice avea să fie deteriorată și de faptul că femeile ce se angajau în sectorul terțiar dar nu numai, au ajuns în anii războiului să plece de acasă, sau în orice caz să nu se mai preocupe de îndatoririle clasice. Tot ele au fost cele care, pentru a-și ușura munca casnică au adoptat aspiratorul, mașina de cusut și centrala termică. Integritatea vieții private era acum pusă în pericol de consumerism cât și de nou descoperita pasiune pentru reviste și pentru cinematografie, pentru cluburi și pentru sport[1].

După război, tot mai mulți scriitori și observatori sociali au început să vorbească despre această nouă „creatură", numită peiorativ *la garçonne*. În 1924, Jacques Boulenger, editorul săptămânalului literar *L'Opinion*, o descria în acest fel:

> „Războiul a avut în mod indubitabil o influență enormă asupra tinerelor fete și femei; și vă asigur, din nou, că «femme moderne» este înainte de toate o creație a războiului. Fără dubiu, ea este mai liberă în comportament decât femeile de dinainte de război [...] Cuibărită în brațele partenerului ei, ea dansează fără corset, înoată în maieu [...] peste toate astea, ea are un apetit deosebit pentru independență, [...] este absolut hotărâtă să fie independentă"[2].

O asemenea imagine a femeii moderne, scandaloasă prin ținută și maniere, a devenit aproape generalizată la nivelul anilor 1920[3]. Doar că, în urma războiului, această imagine nu mai era una generată de avangardă, întâlnită la marginea societății respectabile și obiect al criticii culturii de tip victorian ci o prezență cotidiană ce reamintea tuturor de noile idealuri feministe, de ideea de independență culturală, socială, economică și sexuală[4].

Într-o asemenea conjunctură, dezbaterea și decizia politică asupra dreptului de vot pentru femei a avut, aproape în mod firesc, o evoluție sinuoasă și, în final, fără rezultate pe termen scurt. După multe ezitări, *Comitetul pentru Sufragiu Universal* a decis să ofere drept de vot celor care treceau de 30 de ani, fără deosebire de sex. Dacă proiectul a trecut de Camera Deputaților în mai 1919, Senatul a amânat discutarea lui până când inițiativa a murit de la sine. În noiembrie 1922, senatorii și-au justificat decizia susținând că femeile nu-și au locul pe scena politică și, paradoxal, reprezentanții Partidului Radical (de stânga) și-au exprimat temerea că votul femeilor ar da câștig de cauză conservatorismului.

Greu de spus dacă Primul Război Mondial a reprezentat o veritabilă revoluție în istoria femeilor europene. Ce se poate susține este faptul că războiul le-a schimbat ireversibil statutul în societate, cât și percepția de sine. Mărturia lui Claire M. Tylee și a multor altor participante este cât se poate de explicită în acest sens:

---

[1] V. Louise A. TILLY, Joan W. SCOTT, *Women, Work, and Family*, Holt, Rinehart, and Winston, New York, 1978.

[2] Jacques BOULENGER, „La Femme moderne: Devant Ie feu", *Illustration*, 6 décembre 1924. *Apud* Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 12.

[3] Pentru Franța, v. Dominique DESANTI, *La Femme au temps des années folles*, cit. Pentru Europa, în general, v. Bonnie SMITH, *Changing Lives: Women in European History Since 170*, D.C. Heath, Lexington, Mass., 1989. Pentru SUA, v. Rayna RAPP, Ellen ROSS, „The Twenties: Feminism, Consumerism and Political Backlash in the United States", in Judith FRIEDLANDER (ed.), *Women in Culture and Politics: A Century of Change*, Indiana University Press, Bloomington, 1986.

[4] Mary Louise ROBERTS, *Civilization without Sexes*...cit., p. 19.

„La începutul Marelui Război, femeile erau încurajate să stea acasă, să lase războiul, o ocupație masculină, bărbaților. Multe femei au refuzat să facă asta. Pentru ele războiul a reprezentat posibilitatea unei «aventuri». Au decis, astfel, să scape de constrângerile vieții casnice. Prin munca de război de o mie de feluri, pentru care s-au oferit voluntare sau pe care au inițiat-o, ele au dovedit că pot face față și pot fi disciplinate și câștiga respectul altora pentru toate femeile, [...] era timpul ca cineva să le ofere încredere și respect și să le încurajeze să se comporte ca niște oameni, nu jucării"[1].

[1] Claire M. TYLEE, *The Great War and Women's Consciousness: Images of Militarism and Womanhood in Women's Writings, 1914-64*, The MacMillan Press Ltd., London, 1990, pp. 252-253.